

Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hírszerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-as években¹

Az 1948. évi politikai hatalomátvételt követő fennállásáig a kommunista rendszer a Romániai Református Egyházat, kettős kisebbségi helyzetéből adódóan, mindvégig nemzetbiztonsági kérdésként kezelte. Ez a kimondott/ki-
mondatlan szemlélet nyomon követhető az egyház külföldi kapcsolatainak 1950-
es és 60-as évekbeli evolúciójában is. A szigorúan vett „túlélés” mellett ugyanak-
kor a hidegháborús politikai megoszlást követő nemzetközi egyházi tevékenység
– amely morális értékekre hivatkozva olyan diplomáciai üzeneteket fogalmazott
meg, amelyek oldották a nemzetközi feszültséget – néhány évre lehetővé tette,
hogy a református egyház moderátori szerephez jusson a nyugati kereszténység
és az „ateista”, de valójában ortodox pártállami struktúrák között. A román és a
magyar állambiztonsági iratanyagok alapján Búthi Sándor nagyváradi püspök
hivatalos minőségben 1959–1967 között legalább 18 nemzetközi egyházi érte-
kezleten vett részt, ahol klasszikus diplomáciai feladatokat látott el: reprezentált,
megfigyelt és tárgyalt.

---

* Jánosi Csongor a Bukaresti Egyetem Kutatóintézetének munkatársa, az MTA BTK Törté-
nettudományi Intézet egykori posztdoktor kutatója. Teológiai doktori fokozatát a Babeş–Bolyai
Tudományegyetem Református Tanárképző Karán szerezte. Társzerzője *A református egyház
Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok* (L'Harmattan
Kiadó, Budapest 2011) című kötetnek. Ezen túlmenően több mint 30 tanulmányt közölt külön-
böző hazai és külföldi szakfolyóiratokban és kötetekben. Kutatási területe a kollektivizálás,
1956–1966 közötti erdélyi koncepciós perek, az 1950-es és 1960-as évek református egyház
története, 1945–1989 közötti román–magyar belügyi és állambiztonsági kapcsolatok, az erdélyi
magyar arisztokrácia, illetve az erdélyi magyar kulturális disszidencia a kommunista rendszerben.

¹ A tanulmányt elsőként a *Pro Minoritate* negyedéves kisebbségpolitikai folyóirat közölte.
Ennek megfelelően lásd Jánosi Csongor: Romániai református elit a hatalom szolgálatában. Hír-
szerzés, pozitív befolyásolás, kapcsolatépítés a protestáns világszervezetek értekezletein az 1960-
as években. In: *Pro Minoritate* (2017) Tavasz, 146–170.

E tanulmány vitaindító jellegű. Kimondott szakirodalom hiányában, a protestáns egyházi kapcsolatok nemzetközi hátterének összegzése, a romániai református egyház korabeli külkapcsolatainak körvonalazása és a püspökök „közvetítői” szerepkörének leírása tűnt célravezetőnek.

A református egyházi kapcsolatok nemzetközi háttere

A különböző protestáns felekezetek a történelmi fejlődés, valamint az egyházi hierarchiáról alkotott nézeteik sajátossága folytán évszázadokon keresztül különálló egységekként működtek mind nemzetközi, mind nemzeti vonatkozásban.² A Református Világszövetség (RVSZ) megalakítása egyrészt a brit, másrészt az amerikai presbiteriánus egyházakhoz kötődik.³ Megalapítását 1875-ben határozták el egy Londonban megtartott konferencián, ahol a 12 különböző országból egybegyűlt küldöttek elfogadták az alapítási tervet, és megegyeztek, hogy a többi református és presbiteriánus egyháznak is küldenek meghívót a nagygyűlésre. Erre 1877. július 3-án Edinburghban került sor, 25 ország 43 egyházából 220 hivatalos képviselő és 80 megfigyelő jelent meg.⁴

Kezdetben az RVSZ-nek nem volt merev szervezete. Csak 1888-ban, a negyedik nagygyűlésen választottak először elnököt, főtitkárt és egy észak-amerikai titkárt, akik ezt a tisztséget a következő nagygyűlésig viselték. A koordinációért a folytonosan változó számarányú végrehajtó bizottság felelt, amely a két nagygyűlés közötti időszakban évenként ült össze.⁵ Már a harmadik nagygyűlésen tisztázták, hogy a szövetség nem kíván a tagegyházak belügyeibe beavatkozni, és nem válik fellebbezési bírósággá, amelynek a tagegyházak felett is hatalma lenne. Ettől kezdve közös politikát dolgozhattak ki, eloszthatták egymás között a missziói munkaterületeket, és lehetségessé vált a vélemények szabad kicserélése a közös hitvallási hagyományok keretein belül. Bár fennállása első pillanatától túlsúlyban voltak benne az angolul beszélő világ presbiteriánus egy-

---

² Lásd az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának iratanyagát. ÁBTL 3.1.5. O-13586/1 (Objektum-dosszié: Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása), 216.

³ Mateus, Odair Pedroso: *The World Alliance of Reformed Churches and the Modern Ecumenical Movement. A Selected Chronological, Annotated Bibliography (1863–2004)*. WARC, Geneva, 2005.; Pradervand, Marcel: *Century of Service: History of the World Alliance of Reformed Churches, 1875–1975*. St. Andrews Press, Edinburgh, 1975.

⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 229.

⁵ Uo. 232.

házai, mégis erőteljes munkát fejtettek ki azért, hogy hangsúlyozzák: az RVSZ az egész világra kiterjedő szövetség. Két irányban is folyt ez a kiterjesztés, egyrészt az európai kontinens felé, másrészt a külmisszióban. Egészen a második világháborúig az RVSZ 15 nagygyűlése Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban volt. 1948-ban született meg az a jelentős határozat, hogy a 16. nagygyűlést Genfben kell megtartani és a szövetség székhelyét is át kell tenni Edinburghból Genfbe, amely időközben már az Egyházak Világtanácsa és más egyházi szervezetek központja is lett.⁶ Az 1964. augusztusi frankfurti 19. nagygyűlésen tagegyházainak száma már 95-re emelkedett, ebből 55 színes egyház volt, és főleg afrikai, ázsiai és latin-amerikai egyházakból állt.⁷ A szervezet ötvenes és hatvanas évekbeli működését nagyban meghatározta főtitkára, Marcel Pradervand svájci lelkész.⁸

A RVSZ sohasem kísérelte meg, hogy szervezetenként is kiépüljön, hogy az egyházak közötti kapcsolatban uralkodó szerepet játsszon. Ezt anyagi ellátottsága sem tette lehetővé, másrészt tagegyházai úgyszólván mindenütt kisebbségben voltak, és így a legnagyobb ellenállást fejtették ki az egységtörekvésekkel szemben. Mindamellett, hogy szorosabb együttműködést és jobb megértést hozott létre a tagegyházai között, csupán olyan speciális és gondosan mérlegelt szolgálatok elvégzésére vállalkozott, amelyeket az ökumenikus mozgalomban más testület nem vállalt. Megkísérelte, hogy jobb kapcsolatokat létesítsen a református tradíció két szárnya között, az európai kontinensen lévő református egyházak és az angolul beszélő világ presbiteriánus egyházai között. Igen fontos szolgálata volt sajtótájékoztatója, amely révén a nagyobb egyházak előtt ismertették a kisebb vagy kisebbségben lévő egyházak esetleges szükségseit. Célkitűzései között ott szerepelt a református hagyomány tervszerű tanulmányozása, tagegyházait úgy akarta az egyetemes keresztyén tradícióhoz közelebb vinni, hogy közben saját

---

⁶ Uo. 229–230.

⁷ Uo. 161–162.; World Alliance of Reformed Churches: 19th General Council, Frankfurt, West Germany, 1964. In: *Reformed and Presbyterian World*, vol. 28 (1964), 97–173.

⁸ Marcel Pradervand (1905–1983), svájci lelkész. Londoni lelkészi szolgálata után, 1948-tól Genfbe költözött, ahol az EVT, majd 1954-től az RVSZ kereteiben működött. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a (Objektum-dosszié: Keresztyén Békekonzferencia), 137.; ÁBTL 3.1.5. O-13603 (Objektum-dosszié: Külföldi protestáns szervezetek leleplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése), 200. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban ACNSAS), fond Serviciul de Informații Externe (Külgügyi Hírszerző Szolgálat fondanyaga, a továbbiakban fond SIE), 1628/1 számú mikrofilm (a továbbiakban sz. m.), 173.

lelki örökségüket tudatosabbá tette bennük. Az RVSZ volt az első hitvallásos szövetség, és ilyen minőségben az Egyházak Világtanácsa futárának tekinthető.⁹

Már 1910-ben Edinburghban megkezdődött az egyházi szervezetek nemzetközi ujjaszervezése. Ebben az évben tartották meg a nemzetközi missziók első nagyszabású értekezletét. Az értekezlet után a protestáns egyházak három irányba szerveződtek: Nemzetközi Missziói Tanács, Hit és Egyház Szervezet, Gyakorlati Kereszténység.¹⁰ A két utolsó irányzat 1948 augusztusában az amszterdami protestáns világtanácsoson létrehozta az Egyházak Világtanácsát (EVT), az ökumenikus egyházi mozgalom és csaknem valamennyi nem katolikus keresztény felekezet nemzetközi csúcsszervét.¹¹

A folyamatos csatlakozás következtében az 1960-as évek elejére körülbelül 200 nemzeti egyház tartozott hozzá. Tagjai sorába tartoztak ugyanakkor az RVSZ mellett olyan önálló nemzetközi szervezetek, mint a Lutheránus, Baptista, Metodista, Kongregacionista és Mennonita Világszövetség, az Üdvhadsereg és egy sor szakosított szervezet. Az EVT 5-6 évente tartotta közgyűléseit, amely döntött a legfontosabb kérdésekben, és megválasztotta az új tisztviselőit. Működése 1948–1966 között egybeforrít Willem Adolph Visser't Hooft főtitkár munkájával.¹² Szerteágazó tevékenységét az EVT a genfi központban működő öt osztályon keresztül folytatta, amelyek közül a kommunista állambiztonságokat különösen a tudományos kutatóosztály érdekelte, amely az egységmunka részére képezett kádereket a világ minden részéből, továbbá az az egyházközi segély- és menekültszolgálat, amely a gyanú szerint információszerző és propagandamunkára használta fel a segélyügyletek bonyolításából adódó lehetőségeket.¹³ 1961-ben Új-Delhiben, az EVT harmadik ülésén sor került a Nemzetközi Missziói Tanács, továbbá az orosz ortodox és más pravoszláv egyházak felvételére és ezt követően az EVT-t „protestáns Vatikánként” is emlegették.¹⁴

---

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 219., 229–231.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 112.

¹¹ *And so set up signs... The World Council of Churches' first 40 years.* WCC Publications, Geneva, 1988.; *Commemorating Amsterdam 1948: 40 years of the World Council of Churches.* WCC, Geneva, 1988.

¹² Willem Adolph Visser't Hooft (1900–1985) holland teológus, az EVT főtitkára 1948–1966 között. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 196.; lásd továbbá Gérard, François C.: *The Future of the Church: The Theology of Renewal of Willem Adolf Visser't Hooft.* Pickwick Press, Pittsburgh, 1974.; Van der Bent, Ans Joachim: *Willem Adolf Visser't Hooft (1900–1985). Fisherman of the Ecumenical Movement.* WCC Publications, Geneva, 2000.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-13586/1, 218.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 2–28., 41–47., 120.

Az egyházak nemzetközi kapcsolatait 1948–1958 között az jellemezte, hogy lényegében minden nemzetközi egyházi szervezet nyugati vezetés alatt állt. Ennek ellenére az ökumenikus munkában, sok esetben egymástól elszigetelten ugyan, de Csehszlovákia és Magyarország rendszeresen képviseltette magát. Ez azt is jelentette, hogy súlytalanságuk miatt politikai állásfoglalások – például a koreai kérdés – esetében „tehetetlenül” asszisztáltak.¹⁵

Kelet-közép-európai szempontból 1958-tól változott a helyzet. Egyrészt színre léptek a különböző nemzetközi egyházi szervezetekben az orosz, a román és a bolgár ortodox egyházak. Másrészt, a csehszlovákiai egyházak ökumenikus tanácsa 1957 decemberi ülését követően – ahol javasolták egy ökumenikus nagygyűlés összehívását, amely „keresztyén szempontból tárgyalná a háború és béke problémáját az atomkorszakban”¹⁶ –, 1958-ban megindult a Prágai Keresztyén Békekonferencia mozgalma,¹⁷ amely a szocialista országok egyházait egyesítette érintkezésükben a Nyugattal. A köztudatba KBK-ként bevonuló szervezet mindamelllett, hogy a kommunista külpolitikai irányvonalat képviselte, kísérletet tett az EVT monopóliumának megtörésére is. Mozcékony erőnek bizonyult az egyes nyugati egyházi csoportok és különálló személyek befolyásolására, de kellő vonzerőt gyakorolt a szétszórt nyugati „haladó” egyházi erőkre is.¹⁸

A prágai békekonferenciát 1961-től csúciszszervi szintre emelték, és az ekkor tartott I. Keresztyén Békevilággyűlés tekintélyes nemzetközi összejövetel munkálataiként folyt le. Ettől kezdve a „vörös ökumenét” már a Nyugat sem gondolta ideiglenes jelenségnek, és a továbbiakban komolyan vette. Az EVT bár a nyilvánosság előtt tartózkodott és kerülte a nyílt támadást a színtfalak mögött minden lehetséges eszközzel igyekezett a KBK működését leszorítani az európai és elsősorban a kommunista országok területére. Nyomást gyakoroltak a nevesebb egyházi személyiségekre, hogy szakítsanak a mozgalommal, és a KBK kezdeti afrikai sikereit az EVT valamennyi afrikai egyházi vezetőhöz küldött levele, majd a beutazási vízumok megtagadása, a későbbiekben pedig a regionális bizottságok bomlasztása és a hangulatkeltés a hazai egyházakban vetette hátra. A főtitkár Visser't Hooft nyíltan kimondta: ha a szocialista országok egyházainak szerve kíván lenni a KBK, akkor ehhez ők még pénzügyi segítséget is hajlandók adni. Megkérdőjelezték a mozgalom létjogosultságát is. A KBK megkerülésével

---

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 25.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 228.

¹⁷ *Task and Witness. Christian Peace Conference, Prague, June 1–4, 1958.* Ecumenical Institute of the Comenius Faculty, Prague, 1958.

¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 25.

megkísérelték a kapcsolatteremtést a tekintélyes keleti egyházakkal, majd ennek alapján azzal érveltek, hogy a mozgalomra nincs szükség. A hatvanas években az EVT az egyik legfiatalabb regionális szervén át, az 1959 januárjában a dániai Nyborgban életre hívott nyugatnémet befolyás alatt álló Glen Garfield Williams főtitkár¹⁹ vezette Európai Egyházak Konferenciájával (EEK) megkísérelte a KBK ellehetetlenítését is, sikertelenül.²⁰ Mindezen túlmenően a KBK rendezvényei során mindig számíthatott a pillanatnyi hidegháborús barométer után igazodó nyugati fél „általános”²¹ és „politikai” támadásaira,²² „bomlasztási kísérleteire”.²³

A KBK működését „belső” nehézségek is gyengítették. A mozgalomnak irányt adó vezetőség 1968-ig Josef Lukl Hromádka teológiai professzor²⁴ köré szervezett cseh monopólium volt. Ez a körülmény az 1958-as nemzetközi és ökumenikus viszonyokra épült, de amelyek az elkövetkezendő években alapvető-

---

¹⁹ Glen Garfield Williams (1923–1994) angol baptista lelkész. 1959–1968 között az EEK vezetése mellett az EVT egyházközi segély- és menekültszolgálatának európai segélytitkára. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 44.; ÁBTL 3.1.5. O-13603, 24.

²⁰ Az EEK legfontosabb és legaktívabb szerve az Információs Munkaközösség volt, amely igyekezett hálózatot kiépíteni a nemzeti tagegyházakban, s ily módon egyházi, politikai és gazdasági információkat gyűjteni. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 26–28.

²¹ Ellenséges véleményhangoztatás: „a KBK-ra nincs szükség, mert az EVT egyes szervei a békekonferencia által igényelt politikai állásfoglalásokat sokkal gyorsabban, «tárgyilagosabban» elvégzik”; „a KBK a Szovjetunió külpolitikai szócsové”, amely „csak a nyugatiakat kritizálja, és a Kelettel szemben nem tesz semmi mást, csak helyeslő megnyilatkozást”; „a KBK nem hivatalos egyházai képviselőket foglal magába, tehát erkölcsi tekintélye és értéke csekély”. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 29–30.

²² Politikai támadások: „a német kérdés hidegháborús szellemű tárgyalása, az NDK elleni támadásokkal”; a Szovjetunió a népi demokráciák gyarmatosítója; katonai erejének elítélése: „a Szovjetunió veszélyezteti a világot”, „a feszültség oka a kommunizmus”, stb. Uo. 30.

²³ Nyugati kijelentések, mint például: „a Békevilággyűlésen nincs demokrácia, minden irányított, a határozatok, döntések előre készülnek, a résztvevők nem befolyásolhatják azok alakulását”. Nyugati megosztáskeltés vádja: az egyes delegációkon belül kiemelt személyek és azoknak a többiek ellen hangolása, de ide tartozott az egyes delegációk egymás elleni hangolása is (cseheket a magyarok ellen és fordítva, vagy mindkettőt a Szovjetunió ellen). Uo. 30–31.

²⁴ Hromádka, Josef Lukl (1889–1969). Működéséről lásd Opočenský, Milan (szerk.): *From the Reformation to Tomorrow. In memory and Appreciation of Josef L. Hromádka (1889–1969)*. WARC, Geneva, 1999; Paul Bock: *Protestantism in Czechoslovakia and Poland. In: Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The Communist and Postcommunist Eras*. Szerk. Ramet, Petra Sabrina. Duke University Press, Durham–London, 1992, 81–87.; Staar, Richard Felix: *Foreign Policies of the Soviet Union*. Hoover Institution Press, Stanford University, 1991, 79–88.

en megváltoztak, és különösen a magyar protestáns elit kérdőjelezte meg egyre inkább a KBK cseh vezetőségét, amely nem akarta levonni a következtetéseket.²⁵ Ezen túlmenően a mozgalomban a vezető munkatársaknak a munkához fel kellett nőnie, és vezetői tapasztalatokat kellett szereznie. Hamar fény derült arra is, hogy hiányos a szocialista országok egyházai között a koordináció és az együttműködés, valamint egyes delegációk eltérő instrukciókkal érkeztek a konferenciákra. Sok bizonytalanság származott abból is, hogy a kezdeti időszakban az anyagi bázis sem volt kellőképpen biztosított,²⁶ bár ez a hatvanas évek közepére rendeződött.²⁷

A „mozgalom” mindennek ellenére a hatvanas évek első felében fokozatosan erősödött. Regionális szervezetei jöttek létre több nyugati államban. Itt a KBK az egyszerű lelkészeket érte el, elsősorban olyanokat, akik addig nem vettek részt ökumenikus munkában. Kihasználta az EVT gyenge pontját, azt, hogy ott jó részt csak vezető egyházi emberek ügye maradt az ökumenikus mozgalom. Fejlődésének másik jelentős oka az volt, hogy a tanulmányi munka szintjén, amely sokakat érdeklő kérdésekről folyt – gyarmati kérdés, német kérdés, hidegháború – számos tekintélyesnek tartott nyugati teológust magához tudott kapcsolni. A KBK tekintélyét növelte, hogy a békés egymás mellett élés nemzetközi programja és az enyhülés légköre arra készítette még a „legreakciósabb” egyházi vezetőket is, hogy kapcsolatokat keressenek a szocialista országok egyházaival és erre a mozgalom rendezvényei – a hírszerzés mellett – erre is jó lehetőségeket biztosítottak.²⁸

Kommunista szemszögből „egyértelmű” volt, hogy a protestáns világszervezetek létrehozásának, működtetésének célja nem lehet más, mint az, hogy a nyugati egyházakkal érdekközösségben lévő tőkércsoportok politikai célkitűzéseit az egyházi lehetőségek felhasználásával segítsék. Miután a tevékenységük egyik fő irányzata az volt, hogy „befolyásukat” kiterjesszék a szocialista országokra, az ottani egyházakra, lelkészekre és hívekre, ennek feltételévé vált, hogy vezető szerveikbe „demokratikusan” helyet adjanak ezen országok képviselőinek, köztük olyanoknak is, akik hazájuk politikai érdekei következtében szemben álltak, vagy szembeállíthatók voltak a Nyugatot kiszolgáló egyházpolitikai törekvésekkel. „Ennek következtében – fokozatosan kiszélesíthető – támadási bázis alakult ki,

---

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 87–88.

²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 31.

²⁷ Lásd a KBK költségvetési előirányzatát 1967-re, amely tartalmazza az 1965. és 1966. évi költségeket és bevételeket is. ÁBTL 3.1.5. O-13652/2b, 27.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13652/1b, 27.

az amerikai–nyugatnémet reakciósabb irányítási törekvések bomlasztására...”²⁹ A helyadást hasonló módon viszonyozták a KBK vezetőszerveiben is. Mindkét fél nagyon ügyelt arra, hogy „házon belül” a döntéshozatalt az „ellenfél” ne befolyásolhassa.

Egyrészt tehát az EVT és tagszervezetei, másrészt a KBK biztosította rendezvényeivel, értekezleteivel azt a nemzetközi színteret, ahol a politikai megosztást követve a Romániai Református Egyház, a Román Ortodox Egyház és a különböző romániai vegyes küldöttségek is tevékenyen részt vállaltak.

A Romániai Református Egyház külföldi kapcsolatai 1948–1956 között

Az 1948–1956 közötti időszak az ezt követő évekhez mérten majdhogynem eseménytelen. Az 1948. évi jogi normák – a március 2-ai 62. számú törvény, amely a felekezetek működési szabályzatáról rendelkezett; az április 17-ei alkotmány, amely formálisan elismerte a vallásszabadságot; az augusztus 3-ai tanügyi törvény, amely felszámolta a felekezeti oktatást; és a másnapi kultusztörvény, amely az egyházi élet ellenőrzését biztosította – szabályozták az állam és az egyház közötti kapcsolatot.³⁰

Mindezt kevésbé látványosan, a Kolozsvári és a Nagyváradai Református Egyházkerületek nemzetközi kapcsolatainak tudatos leépítése kísérte. 1956 nyaráig Vásárhelyi János³¹ és Arday Aladár³² püspök útlevélkérélmét folyamatosan visszautasították.³³ Külföldi egyházi konferenciákon és értekezleteken – az EVT és az RVSZ rendezvényein – így értelemszerűen nem vehettek részt, és az is magá-

---

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13603/1, 68.

³⁰ Hivatalos Közlöny, 87. szám, 1948. április 10.; Uo. 177. szám, 1948. augusztus 3.; Arhivele Naționale Istorice Centrale (Központi Történelmi Nemzeti Levéltár, a továbbiakban ANIC), fond Ministerul Cultelor și Artelor. Direcția de Studii 1937–1963 (Vallás- és Művészeti Minisztérium. Tanulmányi Osztály 1937–1963 fond, a továbbiakban fond DS), 55/1955. sz. d. 47.

³¹ Vásárhelyi János (1888–1960) egyházi író, erdélyi (kolozsvári) református püspök 1936–1960 között. Püspöki működése nyomon követhető a Szekuritáté róla írt megfigyelési dossziéiban. Lásd ACNSAS, fond Informativ (Megfigyelési-adatgyűjtő fond, a továbbiakban fond I), 236522/1–2. számú dosszié (a továbbiakban sz. d.).

³² Arday Aladár (1890–1961) királyhágómelléki (nagyváradai) református püspök 1948–1961 között. Püspöki működése nyomon követhető állambiztonsági iratanyában. Uo. fond I, 236849/1–2., 236850 és 236851. sz. d.

³³ Útlevélgényük már 1951-től dokumentálható. ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d. 25.; 236849/1. sz. d. 5, 725; 236851. sz. d. 38.

ért beszélt, hogy a Romániai Református Egyházat utoljára 1946-ban invitálták meg ilyen rendezvényre.³⁴ Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy a kelet-közép-európai kommunista berendezkedést követően egyedül a magyar és a csehszlovák protestáns egyházak tartották meg az EVT-vel kapcsolataikat, míg a szovjet, román, bolgár, és a kínai protestáns egyházak – vélhetőleg pártutasításra – minden személyes és anyagi vonatkozású érintkezést beszüntettek.³⁵

Romániában Sztálin halálát követően, 1953-ban nem állt be az a fajta egyházpolitikai enyhülés, mint az anyaországban, ahol ettől kezdve rendszeressé vált a nyugati egyházi vezetők és a magyar egyházi személyek érintkezése. Ennek a „nyitásnak” köszönhetően került sor 1954 márciusában arra a levélváltásra Bereczky Albert³⁶ és erdélyi püspöktársai között, amelyben a dunamelléki református püspök azt tudakolta, ha a Romániai Református Egyház részt vesz-e 1954 nyarán az RVSZ 1954. július 27. – augusztus 5. közötti princetoni rendezvényén és az EVT ezt követő, augusztus 15–31. közötti Evanstoni értekezletén. Vásárhelyi és Arday személyes találkozón egyeztettek Kolozsváron március 16-án. A nagyváradi püspök áprilisban Rodeanu Ion főinspektornak és Laza Péter tartományi kultusz megbízottnak is beszámolt erről, megmutatta Pradervand főtitkár hivatalos meghívóit, és a végső választ újabb püspöki egyeztetéshez kötötte.³⁷ Ennek megelőzésére április 19-én a BM Nagyvárad Tartományi Igazgatósága részletesen tájékoztatta a III. Belföldi Hírszerzési Igazgatóságot. Válaszában a bukaresti központ 1954. április 23-án külön-külön figyelmeztette a Nagyvárad és a Kolozs Tartományi Igazgatóságokat a küszöbönálló püspöki találkozóra, arra kérve a területi egységeket, hogy pusztán a megfigyelést biztosítsák, és semmiképpen ne avatkozzanak be az esetleges külföldi delegáció összetételének kialakításába.³⁸ Bár április 27-én sor került az újabb kolozsvári püspöki egyeztetésre, és meglátásaikat a kultuszminisztériumnak is felterjesztették véleményezésre, a kezdeményezés végül elhalt a bukaresti vallásügyi államtitkárság folyosóin.³⁹

---

³⁴ Uo. fond I, 236851 sz. d. 90., 189.

³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 12.

³⁶ Bereczky Albert (1893–1966) dunamelléki református püspök 1948–1958 között. Az 1950. augusztus 15-én rányitott objektum dossziét, 1956. szeptember 18-án lezárták. ÁBTL 3.1.5. O-9047.

³⁷ ACNSAS, fond I, 236849/1 sz. d. 320, 329.; 236851 sz. d. 91., 190.

³⁸ Uo. fond I, 236851 sz. d. 87–89.

³⁹ Uo. fond I, 236522/1 sz. d. 104.; 236849/1 sz. d. 316.; 236851 sz. d. 83., 197.

A politikai légkör 1956-ban rövid időre lehetővé tette az egyházi tisztviselők magyarországi kiutazását. 1956. január 21-én Drăghici Alexandru vezérezredes, állambiztonsági miniszter személyesen járt közbe a magyar állambiztonság „IV. Igazgatóságán” (belső reakció elhárítása) működő »Rónay elvtársnál« Búthi Sándor nagyváradi egyháztanácsos zavartalan kiutazásáért, aki a rokonlátogatás mellett Arday püspök megbízásainak is eleget kívánt tenni.⁴⁰ Júniusban Debreczeni István temesvári lelkész utazhatott Magyarországra. Mind Búthi, mind Debreczeni a nagyváradi egyházkerületnek a kolozsvárral szembeni belső sérelmeit továbbították és a presztízskonfliktus kezelésére Bereczky Albertet kérték fel közvetítőnek. A nagyváradi püspöknek és környezetének nem tetszett, hogy Kolozsváron van a teológia, hogy az állam református ügyekben Vásárhelyi püspököt tekintette reprezentatív személynek, hogy az egyház hivatalos lapja, a *Református Szemle*⁴¹ Kolozsváron jelenik meg, és hogy a magyarországi bibliaküldeményeket Kolozsvárra címezték.⁴² Első magyarországi református püspökként a háború befejezése után, június 25. – július 1. között sor került a dunamelléki püspök erdélyi látogatására.⁴³ Az esetleges közvetítői működésről egyelőre nincsenek adataink, és a látogatás is csupán futó érdeklődést váltott ki az állambiztonsági szervekből.

Bereczky látogatását követően került sor Arday és Vásárhelyi püspök „vizontlátogatására”, amely az egyházi nemzetközi kapcsolatok tekintetében a korszak legfontosabb eseménye. A két püspök a romániai protestáns küldöttség élén részt vett a Galyatetőn megrendezett 1956. július 28. – augusztus 4. közötti EVT Központi Bizottsági ülésen, amelynek tagja volt Pap László budapesti teológiai tanár is,⁴⁴ aki miatt lehetővé vált a rangos esemény magyarországi megren-

---

⁴⁰ Uo. fond I, 236851 sz. d. 153.

⁴¹ Az 1898–1907 között megjelent *Erdélyi Protestáns Lap* utódja, amely 1903-tól napjainkig folyamatosan megjelenik. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3706/>. (Megnyitva: 2016. március 4. Lásd még Kozma Zsolt: *A Református Szemle repertórium*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2016.

⁴² ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d. 230–231.

⁴³ Jánosi Csongor: Aspecte privind relația dintre Biserica Reformată și statul român în perioada 1948–1960/1961. In: Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (szerk.): *Identități sociale, culturale, etnice și religioase în comunism*. Polirom, Iași 2015, 376.

⁴⁴ Pap László (1908–1983) református teológiai tanár, a dunamelléki egyházkerület főjegyzője. Tisztségeket viselt az RVSZ-ben és az EVT Központi Bizottságában. 1956 őszén, Ravasz Lászlóval és Kardos Jánossal a Megújulási Mozgalom élére került. A forradalmat követő megtorlásban elveszítette minden addigi tisztségét. 1963. januári kényszernyugdíjazásáig murgai segédlelkészként szolgált. Lásd Pap László: *Tíz év és ami utána következett, 1945–1963*. Európai Pro-

dezése, „amelyen a világ összes protestáns egyháza képviseltették magukat”.⁴⁵ A püspökök szaktanácsadóként szolgáltak a többi kiküldött, Maksay Albert teológiai professzor és a szász és magyar evangélikus püspökök, Müller Frigyes és Argay György mellett. Mi több, Vásárhelyi és Maksay mint a román delegáció tagjai⁴⁶ részt vehettek a galyatetői gyűlés folytatásaként megrendezett prágai konferencián, az EVT végrehajtó bizottsági ülésén is.⁴⁷

1956 augusztus–szeptemberében haz látogatott Erdélybe Ravasz László⁴⁸ egykori dunamelléki püspök. A népi demokratikus rendszerhez lojális Bereczky látogatásánál a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (PTI) tanáraiban jóval mélyebb nyomott hagyott az egykori kolléga, aki a kedvezően lefolyt galyatetői események miatt is támadta dunamelléki püspökutódját, kritizálta a kolozsvári püspököt, és azt javasolta, hogy győzzék meg Vásárhelyit a Márton Áronhoz történő közeledésről, aki szerinte helyesen járt el, amikor szembehelyezkedett az államhatalommal.⁴⁹

Ehhez az időszakhoz tartozik Marcel Pradervandnak, az RVSZ főtítkárának nagyváradi 1956. októberi látogatása, bár pontos adatok hiányában egyelőre csak a vizitációra utaló megjegyzésekre támaszkodhatunk.⁵⁰

---

testáns Magyar Szabadegyetem, Bern–Budapest 1991.; Hajdú Éva: Pap László és az Állami Egyházügyi Hivatal kapcsolata. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 12. évf. 3. szám, 2011, 58–62.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 31–32.

⁴⁶ Molnár János: *A Nagyváradi (Királyhágómelléki) Református Egyházkerület története: 1944–1989*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyomdája, Nagyvárad, 2001, 106–108.

⁴⁷ Vásárhelyi János csehszlovákiai kiutazását a BM Kolozs Tartományi Igazgatósága 1956. április 14-én azzal az érveléssel támogatta, hogy a protestáns felekezeteken belül az egyetlen püspök, aki időben teljesíti a Kultuszminisztérium parancsait és rendelkezéseit. ACNSAS, fond I, 236522/1 sz. d. 140.

⁴⁸ Ravasz László (1882–1975) dunamelléki református püspök, az MTA tagja. Az államszocialista időszakban a magyar protestantizmus egyik példaadó egyénisége volt. Lásd Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök – Ravasz László élete*. Jaffa Kiadó, Budapest 2016.

⁴⁹ ACNSAS, fond Rețea (Hálózati fond, a továbbiakban fond R), 179436 sz. d. 35–36 (hátsó oldal is), 170–173.

⁵⁰ Uo. fond SIE, 1628/1 sz. m. 155–157.

A református egyházi külkapcsolatok állambiztonsági átértékelése: 1957–1958

A magyarországi forradalmi eseményeket követő romániai represszió, amelyből az erdélyi magyar lakosság részesedése körülbelül 10%-os – 1956–1966 között 26 501 személyt letartóztattak, 20.278 személyt bebörtönöztek, 1948 főt kényszerlakhelyre köteleztek, és további 3663 főt 1958-tól munkaegységekbe internáltak⁵¹ – nem kedvezett az egyházi külkapcsolatoknak sem. Ennek megfelelően az RVSZ vezetői 1959-ben a romániai protestánsokat tartották a legelszigeteltebbnek a térségben.⁵²

A nemzetközi kapcsolatok újabb jegelésének feloldását a felszín alatt több fejlemény is előkészítette. 1958 januárjában Marcel Pradervand főttitkár írásos meghívót küldött a nagyváradi egyházkerületnek, amelyben három személyt hívott meg az RVSZ 1959. évi svájci és brazil konferenciáira. A meghívók kézbesítése egybeesett a hírszerzésnek az ekkoriban megszületett észrevételével, mely szerint az erdélyi református egyházközösségekben meglehetősen nagyszámú, a svájci teológiákon is megfordult református lelkész szolgált. Megerősödött az gyanú is, hogy az „imperialista” hírszerzés a külföldön tanult lelkészek között informátori hálózatot épített ki. A svájci kémkedés ügykörében Nagy András kolozsvári teológiai professzort már 1950–1955 között megfigyelték, részben az 1920-as években bázeli tanulmányai során szerzett ismerősi köre miatt, amelyet elsősorban levelezéssel tartott fenn.⁵³ A közvetlen okot végül nem Nagy, hanem Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész szolgáltatta, akinek a házkutatása során megtalálták Weltri-Schneider Berta svájci állampolgár néhány levelét, amelyben a később halálra ítélt lelkésztől⁵⁴ egyebek közt információkat kért az erdélyi magyar lakosságról is. A Szekuritáténak arról is tudomása volt, hogy Nagy István kolozsvári lelkész 1957 októberében képeslapon keresztül értesítette Weltrit a kolozsvári és nagyváradi letartóztatásokról. Az I. igazgatóság főnöke,

---

⁵¹ Uo. fond Documentar (Dokumentációs fond), 80. sz. d., 3. köt., 33–36.

⁵² Uo. fond SIE, 1628/1 sz. m. 149.

⁵³ Nagy András (1899–1974) erdélyi magyar református lelkész, 1935–1959 között a kolozsvári PTI tanára. Svájci érintettségéről lásd az Ilea Gherasim fn. megfigyelési dosszié tartalmát. Uo. fond I, 236988/1 sz. d. 346–360.

⁵⁴ Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. II. kötet. Az érmihályfalvi csoport.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007.

Gavriliuc Mihail vezérőrnagy⁵⁵ és helyettese, Doicaru Nicolae ezredes⁵⁶ megerősítették a külföldi hírszerzés két munkatársának, Dragu Haralambie őrnagynak⁵⁷ és Zoltán Gyula főhadnagynak azt a következtetését, hogy a bázeli protestáns központot fel kell venni a fontos objektumok közé. A fenti példák alapján azt a feltevést sem zárhatták ki, hogy a Svájcot megjárt „régí teológusok” még mindig végeznek adatgyűjtést. Jóváhagyták tehát azt, hogy a kialakult helyzetet kipróbált ügynökökkel felmérjék.⁵⁸ A teljes egyházi izolációt szem előtt tartó elképzelés továbbra sem változott, viszont jó ötletnek tűnt, hogy az alapvetően megbízhatatlannak tartott gyér református informátori hálózathoz valakit gondosan kiválasztva, az egyházi képviselő fedésében kiküldjenek, és körbejárják vele a romániai túlnyomó többségű ortodox világ számára eladdig teljesen ismeretlen terepet.

A feladat természete és az addig beszervezett informátorok alacsony számaránya beszűkítette a választási lehetőségeket. További nehézséget okozott, hogy a hírszerzés céljainak elsősorban a püspöki központokban élők, lehetőleg az egyházi elithez tartozó külföldön is makulátlan hírnevet magukénak tudó személyek jöhettek szóba.

A kolozsvári egyházkerületben, a püspöki központban 1952-től több beszerzési kísérletet jegyzett a III. Belső Hírszerzési Ügyosztály és az ennek keretében működő 4. felekezeti-szektori iroda. Nagyon hamar kiderült, hogy a kompromittáló, terhelő adatok nyomán beszervezettek, alkalmatlanoknak bizonyultak a hosszú távú együttműködésre és a március 14-ei 1956/15. sz. utasítás

---

⁵⁵ Gavriliuc Mihail (1913-?) a Szekuritáté tábornoka, a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke 1955 októbertől – 1959 júliusáig között. Lásd Ioniță, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor unităților centrale ale Securității de la sfârșitul anilor '50. In: *Caietele CNSAS*, 2(4)/2009 szám, 184–185.

⁵⁶ Doicaru Nicolae (1922–1990), a Securitate későbbi vezérézredese, 1959–1978 között a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke. Lásd Ioniță, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor de direcții centrale din Securitate, în anii '60. In: *Caietele CNSAS*, 1(3)/2009 szám, 105–106.; továbbá http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/DOICARU%20NICOLAE.pdf. (Megnyitva: 2016. május 4.)

⁵⁷ Dragu Haralambie (1929–2010), a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1957–1979 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1979. december 30-án.

http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/DRAGU%20HARALAMBIE.pdf. (Megnyitva: 2016. május 4.)

⁵⁸ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 7–9.

alapján⁵⁹ hamarosan kizárták őket a hálózatból. Az 1956-os forradalom előtt beszervezett első generációs informátorok hullámából a legpatinásabb név a László Dezsőé.⁶⁰ Az 1954 szeptemberében pressziós alapon beszervezett Farkas utcai lelkészt a III. ügyosztály káderei irányították.⁶¹ Az 1956-os forradalom napjaiban és az ezt követően Kolozsváron történekről ő továbbította a leghitelesebb adatokat. Informátori karrierjét azonban megtörte a VIII. Bűnügyi Vizsgáló Ügyosztály túlbuzgósága, amely a Dobai-per felgöngyölítése során anélkül, hogy a III. ügyosztállyal konzultált volna, 1957 júliusában a László nevére szóló letartóztatási parancsot adott ki, utóbbiak pedig leleplezése elkerüléséért engedték a büntetőper lefolytatását ellene is.⁶² Nehéz megmondani, hogy az 5 éves börtönbüntetés nélkül milyen irányt vett volna az élete, egyházi karrierje, hiszen a kortársak a legtehetségesebb egyházi személyiségek egyikeként tartották számon, és külföldön is makulátlan hírnévvel bírt. A kolozsvári református elit informátori lefedettségéről sokatmondó a III. ügyosztály 1961. október 23-ai referátuma, amely szerint Kolozsvár 8 református egyházközségének 12 lelkészből kilencet gyanúsítottként, hármat pedig negatív politikai előéletű személyként tartottak számon. Tevékenységüket csupán Kassay Géza esperes figyelte, aki azonban képtelen volt ellátni feladatát, miután kollégái „vörösként” tartották számon.⁶³

---

⁵⁹ Bottoni, Stefano (főszerk.): *Az 1956-os magyar forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2006, 16., 54–56.

⁶⁰ László Dezső (1904–1973) református lelkész, társadalomtudományi és egyházi író, szerkesztő. Kolozsvár-belvárosi lelképásztor, a kolozsvári egyházmegye esperese, az erdélyi egyházkerület generális direktora, a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbség egyik vezéralakja, magyar országgyűlési képviselő. Lásd a László Dezső kolozsvár-belvárosi lelképásztor, teológiai magántanár önéletrajza c. datálatlan iratot. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 8. d. 13, Kolozsvár (151), sz. n.; továbbá László Ferenc: *A harmadik út áldozata – László Dezső állambiztonsági ügyiratai*. In: Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2004, 147–177.

⁶¹ ACNSAS, fond R, 177154 sz. d. 9–10. 1954–1957 között „Gábor”, 1961–1968 között „Szabó Béla”, 1968–1970 között pedig „Kovács Gyula” fedőnéven közel 16 éven keresztül együttműködött a Szekuritáréval. 1970-ben egészségügy nehézségei miatt formailag kizárták a hálózatból, de még ezután is gyakran fordultak hozzá segítségért. Alig találunk olyan kolozsvári lelkészt, értelmiségit vagy arisztokratát, akinek állambiztonsági iratanyagában ne találnánk meg az ő jelentését is.

⁶² Dávid Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006, 35.; Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. III kötet. A Dobai-csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2009.

⁶³ ACNSAS, fond R, 268544/1 sz. d. 4.

A Nagyváradi Református Egyházkerületben az első generációs informátorok közül az 1952-ben beszervezett Szablyár Kornél székelyhídi, későbbi nagybányai esperes⁶⁴ és Peuker Leó temesvári esperes⁶⁵ a legszámottevőbbek. A választási opciókat Búthi Sándor egyházkerületi tanácsos⁶⁶ tette teljessé, aki Nagyszalon-tán, 1947-től kezdődően már a Szekuritáté elődszervezetével is együttműködött. Kötelezvényének aláírására csupán jóval később, 1952. november 15-én került sor.⁶⁷

1958 tavaszán a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság elsősorban a III. belföldi igazgatóság ügynökhálózatából kívánt valakit kiemelni. Kiss László alezredes⁶⁸ személyesen ajánlotta a „Kutasi” fedőnév alatt működő Búthit, akinek sikeres ügynöki bevetései között Arday Aladár püspök megfigyelésén túl szerepe volt Sass Kálmán lelkész 1957. februári letartóztatásában, dr. Soós István egykori nagyváradi polgármester ügyében, és oroszlánrészt vállalt az erdélyi betánisták felgöngyölítésében is.⁶⁹

Búthit féléves próbaidő után, 1958 októberében „Medeșan” fedőnéven véglegesítették a hírszerzés kötelékében. Ezt megelőzően 1958. május 5–7. között 3 napos kiképzést kapott. Az első napi nagyváradi eligazítást kétnapos bukaresti felkészítő követte,⁷⁰ majd hogy gyenge németnyelv-tudásán segítsenek, és hogy előkészítsék számára a terepet az 1959. évi svájci konferenciához, júniusban sor

---

⁶⁴ Szablyár Kornél (1918–1977) köröstarékányi, székelyhídi, majd nagybányai református lelkész. ANIC, fond DS, 40/1967 sz. d. 518–520. Mikrofilmes anyaga más név alatt elkeveredett a CNSAS levéltárában és ügynöktevékenysége csupán kortársai iratanyaga alapján rekonstruálható.

⁶⁵ Peuker Leó (1917–1987) szapáryfalvi majd temesvári református lelkész. Ügynöki működéséről lásd ACNSAS, fond SIE, 43291 sz. m. 1–38.

⁶⁶ Búthi Sándor (1913–1967) magyarremetei, árpádi, majd nagyváradi lelkész, 1961–1967 között a nagyváradi egyházkerület püspöke. Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban KREL), további eligazító adatok hiányában: Püspöki beiktatás okmányai 1962. év című dosszié, „Búthy Sándor törzskönyvi lapja”; ACNSAS, fond I, 233520/1 sz. d. 3.; fond SIE, 1628/1 sz. m. 5, 11–12, 14, 39–46.

⁶⁷ Uo. fond SIE, 1628/1 sz. m. 10, 16, 22.

⁶⁸ Kiss László (1920–1978), a BM Nagyvárad majd Körösvidek Tartományi Igazgatóságának 1950–1961 közötti főnöke, alezredesi, majd ezredesi rangfokozatban. Tartalékos állományba került 1970. szeptember 30-án. Lásd Ioniță, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor direcțiilor regionale de securitate de la sfârșitul anilor '50. In: *Caietele CNSAS*, 1(5)/2010 szám, 32–33.; továbbá

http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/KISS_ROZALIA%20VASILE.pdf. (Megnyitva: 2016. május 1.)

⁶⁹ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 4, 137–138.

⁷⁰ Uo. fond SIE, 1628/2 sz. m. 5–6.

került csehszlovákiai rokonlátogatására. Közmegelegedésre kapcsolatot létesített a prágai egyházi elittel és a hazafelé vezető úton a Magyarországi Református Egyház vezetőségével is.⁷¹ Ennél is többet ért számára, hogy 1958. május 7-én, bukaresti kiképzése utolsó napján találkozott Szabó Endrével⁷² a kolozsvári egyházkerület lelkész tisztviselőjével. Szabó azt sugallta, hogy kapcsolatban áll néhány ismeretlen svájci személlyel, akiknek illegálisan juttat ki „adatokat” egy ismeretlen magyarországi lelkész segítségével.⁷³ Ez a jelentés azonnali érdeklődést váltott ki legfelső szinten, és megalapozta Búthi ügynöki karrierjét a hírszerzés szolgálatában.

Ismerkedés és kapcsolatépítés. Az egyházi nemzetközi kapcsolatok 1959–1961 között

Nagyon érdekes Búthi Sándor állambiztonsági feladatainak evolúciója és igencsak indokolt a korszakolása. Az első időszak az 1959. május–júniusi, Kálvin születésének 450. és a Genfi Akadémia fennállásának 400. évfordulójára rendezett genfi ünnepektől az EVT Új-Delhiben tartott, 1961. évi harmadik közgyűléséig terjed, amely szinte egybeesik püspökké választásával.⁷⁴ Búthi részt vett az összes fontosabb egyházi rendezvényen. Genfben, São Paulóban, Prágában, Zürichben és Új-Delhiben elsősorban ismerkedett, kapcsolatokat épített olyan személyiségekkel, mint Visser't Hooft EVT-főtitkár, Marcel Pradervand RVSZ-főtitkár, Heinrich Hellstern a Svájci Protestáns Egyházak segélyszervezetének (HEKS) vezetője⁷⁵, vagy Paul Hansen, a Lutheránus Világszövetség

---

⁷¹ Uo. 16–18., 25.

⁷² Szabó Endre (Budapest, 1900. november 22.), Franciaországban és Svájcban tanult. 1948–1949 között tordosi lelkészként szolgált. 1949 decemberében a kolozsvári püspöki központ könyvelőjévé nevezték ki. 1951. szeptember 6-án, „hazafias érzelmei” alapján, Páll Ferenc alhadnagy (Kolozs Tartomány, III. Ügyosztály) „Székely” fedőnéven beszervezte. Bár a találkozókön eleinte pontosan megjelent, használható információkkal nem szolgált. 1956. június 11-én kizárták a hálózathoz. Uo. fond R, 176079 sz. d. 2–14.

⁷³ Uo. fond SIE, 1628/2 sz. m. 7–11.

⁷⁴ Jánosi Csongor: Romanian Church Political Condensations. Bishop Elections in the Reformed Church Districts of Cluj and Oradea in the 1960s. In: *Religion – Staat – Gesellschaft. Zeitschrift für Glaubensformen und Weltanschauungen*, 16 (2015), 1–2. szám, 271–306.; Uő: Püspökválasztások a Kolozsvári és a Nagyváradi Református Egyházkerületekben az 1960-as években. In: *Pro Minoritate*, 2014. tél, 187–210.

⁷⁵ Heinrich Hellstern (1902–1984), a svájci evangélikus egyház lelképásztora, 1946–1968 között a HEKS vezetője. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 43–44, 98, 133.; <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D10665.php>. (A letöltés ideje 2016. május 14.)

(LVSZ) ún. kisebbségi egyházainak titkára, keleti szakértője.⁷⁶ A meglehetősen tágan értelmezett hírszerzési feladatai mellett részletezte tapasztalatait a nemzetközi szervezetek működéséről,⁷⁷ de tudósított az EVT, RVSZ és a HEKS vezetői között fennálló nézeteltérésekről is. Tette mindezt akár 40 oldalig terjedő jelentésekben, amelyek végén nemegyszer javaslatokat és önkritikát is megfogalmazott (a kezdeti fázisban főleg gyenge németnyelvtudására és „nyugati”-teológiai ismereteinek hiányosságára mutatott rá).⁷⁸

Búthi időnként kísérletet tett arra, hogy a teológiai alapú vitákat és döntéseket érthetően moderálja. Az 1960. szeptemberi III. Prágai Keresztény Békekonferencián elhangzottak véleménye szerint a prágai összefüggést a békepapi tevékenység nemzetközi keresztyén fórumának rangjára emelték. Elmagyarázta a hírszerzés kádereinek, hogy mit is kell érteni e megállapítás alatt. Azzal, hogy a nyugati egyházak képviselői elfogadták, hogy az egyháznak feladata és kötelessége az aktív részvétel a világbéke megőrzésében és a népek közötti békés együttélés támogatásában, elvileg előrelépést tettek azok kárára, akik addig bibliai alapon támadták a népi demokratikus rendszerek egyházainak béketörekvéseit. A jövőbeli püspök hangsúlyozta a gyakorlati következményeket is: a békepapi tevékenység elméleti tisztázása lehetővé teszi, hogy a jövőben e téren is minden lelkész számára kötelezővé tegyék az intenzívebb működést.⁷⁹

„Medesán” kiutazásai során már a kezdetektől előre meghatározott szerepet játszott. 1959. május 19-én több pontban összegezte állambiztonsági feletteseinek küszöbönálló svájci kiutazása alatti teendőit. A részvétel céljai mellett – hosszú távú kapcsolatok kialakítása, a svájci „főelemek” bizalmának megszerzése –, vázolta a kiutazása alatti hivatalos és magánbeszélgetésekben tanúsítandó magatartását. A hivatalos diskurzusok alatt, annak a lelkésznek a benyomást kellett tükröznie, aki teljes tevékenységével az „egyház ügyét” szolgálja, és aki „valós módon” mutatja be a romániai protestáns egyházak életét. Felhatalmazást kapott arra, hogy a templomok, lelkészek és hívek számarányát megadhassa az érdeklődőknek. Felszólalásait a legutolsók közé kellett időzítenie, hogy az elhangzottak

---

⁷⁶ Paul Hansen (Koppenhága, 1920. február 14.), dániai lutheránus lelkész. Az ötvenes években –1953-ban, 1955-ben és 1956-ban – többször is megfordult Romániában. 1964-ben és 1965-ben turisztikai vízum birtokosaként további beutazásaira került sor. Mind a román, mind a magyar állambiztonság igen részletesen monitorizálta. Lásd ACNSAS, fond I, 203906/1–2. sz. d.; ÁBTL-3.1.5. O-13652/1a, 44, 98, 134–135, 260.; ÁBTL 3.1.5. O-13603, 197., 273–280.

⁷⁷ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 163.

⁷⁸ Uo. 170–171.

⁷⁹ Uo. 274.

hoz hasonló hangnemet üthessen meg. Beszédeiben a protestáns lelkészeknek az egyházukért vívott „ádáz küzdelmét” kellett hangoztatnia, szót ejtve a történelmi felekezetek részéről tapasztalt nehézségekről is. A magánbeszélgetések során saját szakmai eredményeit is részletezhette. Számítva a letartóztatásokkal kapcsolatos kérdésekre, kifejtette, hogy a Romániai Református Egyház a kolozsvári, marosvásárhelyi és nagyváradi letartóztatások során súlyos veszteségeket szenvedett. „Köztük volt két jó barátom is, úgymint Sass Kálmán, aki egyike volt a legjobb teológusoknak, de aki megengedhetetlenül kompromittálta az egyházat, amikor olyan ügyekkel foglalkozott, amelyek ellentétben álltak az RNK törvényeivel. Egy másik jó lelkész, Visky Ferenc a betánista mozgalom vezetője volt. E mozgalmat a püspök és én magam is támogattuk, de elkövettek néhány hibát, együttműködve olyan emberekkel, akik néptanács- és párttitkárok voltak, akik [utólag] feljelentették, és így elítélték őket.”⁸⁰ A hírszerzés arra az esetre is felkészítette, ha nyugati titkosszolgálat kérte volna fel ügynökmunkára. Természetes magatartást kellett tanúsítania, majd kétsége és féelme kifejezése után engedte volna meggyőzni magát.⁸¹ Kidolgozták a külföldi kapcsolattartás – képeslapokra írt üzenetek – kódrendszerét, szükséghelyzetben fontos azonosítását pedig kétértelmű párbeszédhez kötötték.⁸²

Búthi katolikus egyházi fejleményeket is megosztott állambiztonsági feljebbvalóival. Ismerteti XXIII. János pápa 1959. január 8-ai kijelentését, amely szerint zsinatot kíván egybehívni, részletezi az „ökumenikus zsinat” körül terjengő híreket, miközben megpróbálta körüljárni a nemzetközi protestáns és ortodox álláspontot. Az EVT vezetősége örömmel együttműködött volna a katolikus egyházzal, de a fennálló éles nézetkülönbségek és ellentmondások ezt lehetetlenné tették. Hasonlóan látta a helyzetet az ortodox egyház esetében is, ahol különösen azt nehezményezték, hogy a pápa „csak a katolicizmus érdekeiről beszél”.⁸³ Nem telt el sok idő, hogy megállapítsa: a nyugati protestantizmus a megbékélést keresi a Vatikánnal, és a kommunistaellenes egységes egyházi front létrehozását követve pártfogói is vannak a református és a katolikus egyházak egyesítésének.⁸⁴ Észrevételét a Nyugaton megjelent teológiai munkákkal támasztotta alá, ahol a pro-

---

⁸⁰ Uo. 90–91.

⁸¹ Uo. 91–92.

⁸² Uo. 92., 94.; fond SIE, 1628/2 sz. m. 108.

⁸³ Uo. fond SIE, 1628/1 sz. m. 150–151.

⁸⁴ Az RVSZ Európai Szakosztályának 1961. augusztus 23–29. közötti konferenciáján a Református Egyház és a Katolikus Egyház egyesítését az üléselő teológiai szakosztály is felvetette. Uo. 371.

testantizmus és a Vatikán közötti vitázás helyét átvette az ökumenikus eszme hangoztatása.⁸⁵

Adatokat gyűjtött a nyugat-európai – pl. a svájci 1956-os „szökevényekről”⁸⁶ –, de az észak- és dél-amerikai magyar emigrációról – a São Pauló-i magyar közösségről⁸⁷ – is. Miután információit és ismeretségét első lépésben a Magyarországi Református Egyház püspöki karán keresztül szerezte, a Szekuritáténak a magyar emigráción belüli célpontjai tulajdonképpen megegyeztek a magyar állambiztonságával. Így például Hamza András New York-i lelkész,⁸⁸ Kulifay Imre párizsi lelkész⁸⁹ vagy Tüski István utrechti lelkész⁹⁰ mindkét állambiztonság figyelmét élvezte, bár más-más megközelítésből.

Búthi részletesen jelentette a népi demokratikus országok küldöttségeinek magatartását, tagjainak nyugati megítélését, hogy a „testvérországoknak” is segítségére legyen. Ennek megfelelően írt a „lojális” anyaországi kiküldöttekről, akiknek „realista” álláspontja időről időre kiváltotta a nyugatiak provokatív megjegyzéseit, és akiknek „sajnos a nyugati vezetők előtt nincs hitelük. Nem az egyház

---

⁸⁵ Uo. 275.

⁸⁶ Uo. 178–179.

⁸⁷ Uo. 222.

⁸⁸ Hamza András Andor (1920–1983) református lelkész. 1948-ban Svájcba emigrált, majd az USA-ba. 1957-ben a New York-i 116. utcai presbiteriánus magyar egyház lelkészének választották, majd 1961-től egy évtizeden át a Madison Avenue presbiteriánus egyház adminisztrátora. Mintegy két évtizeden át az amerikai presbiteriánus egyház hivatalos képviselőjében számos nemzetközi konferencián, és egyházi tárgyaláson vett részt. Ennek megfelelően működését figyelemmel kísérte mind a magyar, mind a román állambiztonság. Lásd ÁBTL 3.2.4. K-2228/1–2. „Caves George” fn. dosszié.; ACNSAS, SIE 28474 sz. d. 1–13.

⁸⁹ Kulifay Imre (1908–1986) 1934-től párizsi református lelkész, a kommunista hatalomátvételig a párizsi magyar követség alkalmazottja, ezt követően viszont több évtizedig „hontalan-ként” menekülti státuszban élt. A magyar hírszerzés, legális külképviseleti csatornáin keresztül, másfél évtizeden át használta a „típpszemélyként” számontartott lelkészt és ismereteit a protestáns világszervezetekről. Lásd ÁBTL 3.2.4. K-2100/66 „Yolland Guy” fn. dosszié.; ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m. 248–249.

⁹⁰ Tüski István (1924–2010) református lelkész. 1947-ben ösztöndíjasként utazott Hollandiába. A kommunista hatalomátvétel után ott maradt, és miután a holland egyházak keretet biztosítottak a magyar lelkigondozói munkára, menekültlelkész lett. Kérésére az 1950-es évek elején megalakult az Admiral de Ruyter Fonds az Európában szűkséget szenvedő magyarok megsegítésére. Az 1956-os menekültek felkarolásában aktív szerepet vállalt és tagja volt az első Erdélybe látogató hivatalos holland delegációnak is. Neve időről időre felbukkan a Szekuritáté iratanyagaiban, de a magyar állambiztonság is figyelemmel kísérte működését az 1980-as évekig. Lásd ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 379.; ÁBTL 3.2.4. K-1902 „Orsini” fn. dosszié.

embereinek tartják őket, hanem a kormány szolgáinak”.⁹¹ Kitért a csehszlovák delegáció tagjaira is – Varga Imre református püspökre⁹² –, akiket többnyire kiválóan fogadtak. Kiküldöttjeik a nyugatiak társaságában tartózkodtak, és „bizalmas beszélgetéseket” folytattak.⁹³

A kimondottan protestáns vonatkozású értekezleteken Búthi általában egyedül vett részt, de az is előfordult, hogy útítársat javasolt a kolozsvári egyházkerületből.⁹⁴ Kiértékelte a romániai delegációk működését, jellemezte a kiküldötteket, és időnként kompromittáló megjegyzéseket tett rájuk.⁹⁵ Román ortodox delegáció ebben az időszakban még csak az 1958-tól megszervezett Prágai Keresztyén Békekonferenciákon tűnt fel, a romániai delegáció részeként, a református és az evangélikus kiküldöttek mellett, de egyre emelkedő számarányban. Az 1961. júniusi prágai pánkeresztény konferenciára Búthi püspökhelyettes, Juhász István rektor, Müller Frigyes evangélikus püspök és Binder Hermann teológiai professzor mellett, a Román Ortodox Egyház 15 kiküldöttet delegált.⁹⁶ Már az RVSZ európai szakosztályának 1961. augusztusi zürichi konferenciája felvetette az ortodox egyházak felvételét az Egyházak Világtanácsába. Bár a nyugati kiküldöttek többsége ellene volt, a svájciak – közöttük a holland Visser't Hooft⁹⁷ – támogatták a csatlakozást, miután azon a véleményen voltak, hogy csak így fogják tudni fenntartani a kapcsolatokat a kommunista országok protestáns egyházaival.⁹⁸ Az ügyet az EVT harmadik közgyűlésén szándékoztak érdemben is megvitatni, amelyre 1961. november 18. – december 6. között került sor az indi-

---

⁹¹ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 163., 165–166., 222–223., 281., 378.

⁹² Varga Imre (1905–1980), szlovákiai református püspök. Teológiát Losoncon és Halléban tanult. 1931-től haláláig rimaszombati lelkipásztor. 1953-tól a Szlovákiai Református Egyház püspöke. Két ciklusban az RVSZ alelnöke, majd haláláig több nemzetközi szervezet végrehajtó bizottsági tagja. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*.

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16433.htm>. (Megnyitva: 2012. június 12.)

⁹³ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 166–168., 223–227., 280.

⁹⁴ Uo. fond SIE, 1628/2 sz. m. 109–110.

⁹⁵ Uo. fond SIE, 1628/1 sz. m. 281–282.

⁹⁶ ÁBTL-3.1.5. O-13652/1a, 281–282.

⁹⁷ A főtitkár a következőket nyilatkozta a pravoszláv egyházak csatlakozásáról: „a keresztény világnak be kell hatolnia a szovjet rendszerbe. A pravoszláv egyháznak segílyre van szüksége és megengedhetetlen, hogy elszigetelje magát a külső világtól, arra kell törekedniük, hogy az orosz pravoszláv egyház lehetőleg minél több képviselőt küldjön az Egyházak Világtanácsába.” Azt tartotta, hogy a Nyugat befolyása sokkal nagyobb Keleten, mint a keleti nézeteké Nyugaton. Úgy látta, hogy a kereszténység elég erős arra, hogy okos taktikával befolyást tudjon gyakorolni a Keleten élők nagytöbbségére. ÁBTL 3.1.5. O-13586/2, 119.

⁹⁸ ACNSAS, fond SIE, 1628/1 sz. m. 379–380.

ai Új-Delhiben, és amely az ortodox egyházak felvételével zárult.⁹⁹ Mindez azt jelentette, hogy az ortodox egyházak számára egyházpolitikai játékkeret biztosítottak az EVT-ben, a protestáns egyházak csúcsszerveiben. Új hírszerzési lehetőségek nyíltak, de román szempontból elsősorban az ortodox kiküldötteken keresztül.

A nemzetközi kapcsolatépítés módszerei 1962–1967 között

A Búthi Sándor nagyváradi püspöki beiktatásától a haláláig terjedő időszakban a nemzetközi kapcsolatépítés módszerei a külföldre látogatás mellett tovább bővültek a legfontosabb egyházi személyiségek romániai látogatásának engedélyezésével. A püspök maga a módszerek közé sorolta a teológiai tudományos tevékenység „fokozását” és a „zavartalan” külföldi levelezést is.

1. A nemzetközi konferencia-részvételek továbbra is biztosították az állandó hírszerzést, és ez lehetővé tette a helyes állásfoglalást az ökumenikus mozgalmon belül. Búthi főleg ott javasolta a részvételt, ahol közvetlenül érdekeltek voltak az „ellenséges propaganda elhárításában”, vagy ahol elengedhetetlen volt, hogy ne tegyenek kísérletet a Román Népköztársaság céljait szolgáló pozitív befolyásolásra.¹⁰⁰ Ennek megfelelően a püspök továbbra is részt vett az összes fontosabb egyházi összejövetelen, amelyekből a korszak legfontosabbjai az EVT keretében a montreali McGill egyetemen a Hit és Rend Bizottság¹⁰¹ 1963. július 12–26. között megszervezett IV. konferenciája,¹⁰² a Prágai Keresztyén Békekonferencia 1964. június 25. – július 6. közötti II. békevilággyűlése, az RVSZ 1964. augusztus 3–14. között a majnai Frankfurtban megszervezett 19. nagygyűlése¹⁰³ és az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház 1966. május 18-ai bostoni 178. köz-

---

⁹⁹ Az Egyházak Világtanácsának harmadik közgyűléséről részletesen lásd a magyar állambiztonsági iratanyagot. ÁBTL 3.1.5. O-13603/1. 2–28., 41–47.

¹⁰⁰ ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m. 68–69.

¹⁰¹ 1910-ben Edinburghban a nemzetközi missziók első nagyszabású értekezletén kapta meg a kezdőlelendületet. 1927-ben létrejött a Hit és Rend Mozgalom, amely 1948-ban az EVT részévé vált. A világ keresztény egységén munkálkodó szervezet első világkonferenciájára 1927-ben Lausannében, a másodikra 1937-ben Edinburghban, a harmadikra 1952-ben Lundban került sor. <http://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/faith-and-order-commission>. (Megnyitva: 2017. március 3.)

¹⁰² Lásd „Medeşan” 1963. szeptember 21-ei 39 oldalas jelentését. ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m. 215–253.

¹⁰³ Lásd az 1964. szeptember 4-ei állambiztonsági kivonatot a prágai és frankfurti eseményekről. Uo. fond SIE, 1628/6 sz. m. 18–33.

gyűlése.¹⁰⁴ A különböző világszervezetek tevékenységének virágkora ekkor köszönytört be, hiszen addig soha nem tapasztalt elánnal zajlik tevékenységük, 2-3 havonta ülésezik az EVT Központi vagy Végrehajtó Bizottsága, az RVSZ különböző szakosztályai, de itt említhetjük a KBK Tanácsadó Bizottságának, Nemzetközi Titkárságának, vagy Tanulmányi Osztályának egymást követő üléseit is.

2. A protestáns világszervezetek élén álló aktív szerepet játszó egyházi személyiségek meghívásával – amely előrelépés a korábbi 14 évhez képest – elejét kívánták venni egyrészt a romániai vallásszabadságot firtató megjegyzéseknek, másrészt az etnikai kisebbségekkel szembeni bánásmóddal kapcsolatos kritikáknak. Búthi 1964. november 11-ei jelentésében részletesen megindokolta ezt, és hogy milyen további okok szóltak a külföldi látogatások engedélyezése mellett: a romániai egyházi delegáció kiléphetne a nemzetközi szervezeteken belüli elszigeteltségből, a rendszerellenes emigrációs propagandát hatékonyan cáfolhatnák a helyszíni tapasztalatszerzéssel, megerősíthetnék a meghívottakkal oly fontos személyi kapcsolatokat, és az ily módon szerzett nemzetközi elismertség hozzájárulhatna ahhoz, hogy az RNK egyházi képviselőit a nemzetközi szervezetekben fontosabb tisztségekbe is megválasszák.¹⁰⁵

A hivatalosan megjelenő első külföldi delegációk tulajdonképpen a Búthi által javasolt egyházi személyiségekből álltak, akik 1959–1961 között a különböző rendezvényeken többször is jelezték, hogy szívesen ellátogatnának Romániába. Ennek ellenére nem a reformátusok, hanem a pátriárka meghívására tett látogatást 1962. november 8–15. között a keresztény egyházak egységén munkálkodó 1948-ban alakult Egyházak Ökumenikus Tanácsának 4 tagú delegációja (Franklin Clark Fry,¹⁰⁶ W. A. Visser't Hooft, Iacobus K. és Emilianos Timiadis¹⁰⁷). Búthi püspök a fogadó- és kísérőbizottságban benne volt ugyan, de az egyhetes program – fogadás a pátriárkánál, teológiai intézetek látogatása, ökumenikus istentiszteletek, lelkésztalálkozók – elsősorban az ortodox egyházi infrastruktú-

---

¹⁰⁴ Lásd „Medeșan” 1966 júniusában összeállított témakörökre bontott 54 oldalnyi kézírásos jelentését. Uo. fond SIE, 1628/7 sz. m. 82–107., 109–111.

¹⁰⁵ Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 123–125.

¹⁰⁶ Franklin Clark Fry (1900–1968), az Amerikai Egyesült Lutheránus Egyház elnöke, 1957-től az LVSZ elnöke. ÁBTTL 3.1.5. O-13603, 194.; Robert H. Fischer (szerk.): Franklin Clark Fry: A Palette for a Portrait. *Supplementary Number of the Lutheran Quarterly*, XXIV vol. 1972.

¹⁰⁷ Emilianos Timiadis (1916–2008) ortodox metropolita, a Konstantinápolyi Ökumenikus Patriarchátus állandó képviselője az EVT genfi központjában 1959–1984 között. <http://basilica.ro/mitropolitul-emilianos-timiadis-a-trecut-la-cele-vesnice/>. (Megnyitva: 2017. március 2.)

rára támaszkodott, és csak marginális szerep jutott a Romániai Református Egyháznak.¹⁰⁸

A nagyváradai püspök 1963-tól kezdődően féléves, éves bontású munkatervekben javasolta, hogy az adott évben kiket lenne célszerű meghívni. Javaslatait elfogadták és jóváhagyták.¹⁰⁹ 1964. szeptember 14–29. között előbb Heinrich Hellstern, HEKS-igazgató és családjának turisztikai célú,¹¹⁰ majd ugyanez év októberében – pontos adatok hiányában 19–28. között¹¹¹ – Marcel Pradervand RVSZ-főtitkár és Varga Imre püspök, RVSZ-alelnök hivatalos látogatására került sor.¹¹²

A református egyház programon belüli másodlagos szerepe kiváltotta a látogatók nemtetszését és tiltakozását. Búthi ezt részletekbemenően jelezte is állambiztonsági feletteseinek, akik részben megfogadták észrevételeit, de ezután sem kerül sor olyan nyugati látogatásra, amelynek során ne vették volna igénybe a Román Ortodox Egyház figyelő vendégszeretétét. Az 1962. évi tapasztalatok alapján mindkét esetben romániai körutat szerveztek, melyek során Bukarest, Kolozsvár, Nagyvárad, Nagyszeben és Jászvásár kimaradhatatlannak bizonyultak. Fesztes programot állítottak össze a vendégek megkérdezése nélkül, amely többnyire nem tette lehetővé, hogy szóba álljanak és betekintést kapjanak a helyi egyházi élet nehézségeibe, vagy hogy reformátusokkal találkozzanak ortodox jelenlét nélkül.¹¹³

A Szekuritáté Búthival egyeztetve gondosan mérlegelte az országra jó fényt vető hivatalos delegációk látogatását. Abból a megfontolásból, hogy a meghívottakat inkább a hitélet, mintsem az átlagpolgár belső mindennapi nehézségei érdekélik, amerikai és francia összetételű delegációk meghívását tűzték ki célul.¹¹⁴ 1965. június 24–30. között Romániába látogatott Eugene Carson Blake¹¹⁵ – akit

---

¹⁰⁸ ACNSAS, fond SIE, 1628/3 sz. m. 67–81.

¹⁰⁹ Lásd „Medeşan” 1963. november 25-ei és 1964. január 3-ai javaslatait és a jóváhagyó állambiztonsági iratokat. Uo. fond SIE, 1628/4 sz. m. 194–202., 299–303.

¹¹⁰ Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 78–81.

¹¹¹ Lásd „Cireş” 1964. november 3-ai és „Giurgiu” november 6-ai jelentéseit. Uo. fond SIE, 1628/6 sz. m. 53–56.

¹¹² Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 123–152.

¹¹³ Uo. 149–150.

¹¹⁴ Uo. fond SIE, 1628/6 sz. m. 39.

¹¹⁵ Eugen Carson Blake (1906–1985), az Amerikai Presbiteriánus Egyház főtitkára, az Egyesült Államok Krisztus Egyházai Nemzeti Tanácsának elnöke, az EVT főtitkára 1966–1972 között. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 194.; <http://www.oikoumene.org/en/about-us/organizational-structure/general-secretary/since-1948>. (Megnyitva: 2017. március 2.)

egy évvel később Visser't Hooft utódjával az EVT főtitkári tisztségébe választottak – és James McCoord,¹¹⁶ a Princetoni Teológiai Intézet rektora. Ismét körutat szerveztek, az utaztatást repülővel oldották meg az amerikai küldöttség általános elégedettségére.¹¹⁷ A látogatások sorát a Francia Protestáns Egyházszövetség 3 tagú delegációja zárta (Charles Westphal¹¹⁸, Marc Lods¹¹⁹ és Jacques Marchand¹²⁰) az 1966. májusi bukaresti látogatással.¹²¹ A felsorolt küldöttségek romániai tartózkodása alatt Búthi kísérőként nagyrészt jelen volt.

A fő nyugati egyházi személyiségek hivatalos és turisztikai látogatásai a pozitív befolyásolás fő módozataivá váltak. A részleteiben kidolgozott hivatalos program mellett legalább olyan fontosnak bizonyultak „a jól időzített személyes beszélgetések”. Az összhatáshoz kellően hozzájárult az is, hogy a meghívottak kifogástalan vendégszeretetben részesültek. A bukaresti patriarchátus épületében szokás volt az igencsak értékes ajándékcsomag összeállítása a távozó vendég számára. Az egyházi diplomácia gyümölcseit a továbbiakban későbbi magánbeszélgetésekben,¹²² a különböző egyházi folyóiratokban publikált beszámolóiban mérték fel. Búthi sajtószemlét is végzett a hírszerzés számára.¹²³

Az egyházi látogatásokon túlmenően 1963. november 12–17. között Bukarest először adott otthont a KBK tanácskozó ülésének, 1965. szeptember 22–24. között pedig itt került sor az Európai Egyházak Konferenciája Elnökségének háromnapos ülésére is. A patriarchátus és a Vallásügyi Államtitkárság szervezte KBK-konferencia még a protestáns felekezetek elszigetelése jegyében zajlott, amelynek során a kifejezett kívánságok ellenére sem vált lehetővé a nagyszebeni

---

¹¹⁶ James I. McCord (1919–1990) amerikai teológus. ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m. 70.; 1628/7 sz. m. 107.

¹¹⁷ Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 237–240.

¹¹⁸ Charles Westphal (1896–1972) francia református lelkész, a Francia Protestáns Egyházszövetség alelnöke. ÁBTL 3.1.5. O-13603, 18.

¹¹⁹ Marc Lods (1908–1988) francia református lelkész, a párizsi protestáns teológiai fakultás dékánja. Lásd Jacques-Noël Pérès: Marc Lods (1908–1988). *Positions luthériennes*, 48/2000, 1. szám, 39–48.

¹²⁰ Jacques Marchand (1910–1988) francia református lelképásztor, a Francia Protestáns Egyházszövetség második elnöke. ÁBTL 3.1.5. O-13652/1a, 155–156.; ACNSAS, fond SIE, 1628/6 sz. m. 70.

¹²¹ Lásd „Medeşan” 1966. május 14-ei jelentését, amelynek alapján a francia delegáció május 8–14. között Romániában tartózkodott. ACNSAS, fond SIE, 1628/7 sz. m. 81–82.

¹²² Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 235–236.

¹²³ Lásd „Az 1964. évi egyházi látogatások elemzése a külföldi sajtó tükrében” c. datálatlan iratot. Uo. fond SIE, 1628/6 sz. m. 82–87.

Frederich Müller püspök és a kolozsvári PTI látogatása. Búthi maga is csupán a munkálatokat követő díszünnepélyen vehetett részt.¹²⁴ Az amerikai delegáció látogatását követő EEK munkálatai már oldottabb légkörben folytak le, kényelmetlen kérdések csupán magánbeszélgetéseken hangzottak el.¹²⁵ A pártállami szervek egyre inkább felnőttek a házigazda szerepére, és Románia is felkerült a nemzetközi egyházi konferenciák térképére.

3. A kapcsolatépítés további módszereiként Búthi 1965 folyamán a teológiai tudományos tevékenység fokozását és a zavartalan külföldi levelezést jelölte meg, utóbbit a különböző konferenciákon megszerzett ismeretségek megtartására, ápolására és fejlesztésére. A világszervezetek bizottságain belüli pozíciószerezéshez a dokumentált tudományos tevékenységet előfeltételnek tekintette.¹²⁶ Ezt szem előtt tartva kérelmezte, jóváhagyást is szerezve, hogy a svájci konferenciák végeztével további napokat tölthessen Bázelen doktori disszertációjához kapcsolódó kutatásai miatt.¹²⁷ Megismételte 1963. évi felvetését a hírszerzési igényeknek megfelelő teológiai „munkakollektíva” felállítására.¹²⁸ Javaslatokat tett a *Református Szemle* tartalmi vonatkozásaira és a teológiai tanulmányok cenzúrázatlan publikálását kérte a Vallásügyi Államtitkárságtól. Mindezt azzal indokolta, hogy a romániai protestáns egyházak egyetlen sajtóorgánumának kiadványai engedélyezetten külföldre is kijutottak, és az ott tartalmát látva az olvasók vagy azt mondták, hogy Romániában nincs vallásszabadság, vagy pedig azt, hogy az itteni teológusok képzetlenek, értéktelenek.¹²⁹

Következtetések helyett

A Romániai Református Egyház 1948–1967 közötti nemzetközi egyházi kapcsolatait vizsgálva az első 1956-ig terjedő szakaszban a külkapcsolatok a kiépítésükre erőtlennek bizonyuló Vásárhelyi és Arday püspökök jogköréhez tartoztak. Bár a magyar forradalom kiváltotta represszió a teljes egyházi izolációval fenyegetett, ez elsősorban a román állambiztonsági ambíciók miatt más irányt vett. Ennek megfelelően Búthi Sándor 1959–1961 között egyházkerületi tanácsadóként, majd a püspöki tisztséggel felruházva 1962 tavaszától 1967 tavaszáig, a

---

¹²⁴ Lásd „Medeşan” 1963. november 29-i jelentését. Uo. fond SIE, 1628/4 sz. m. 260–264.

¹²⁵ Lásd „Medeşan” 1965. október 27-i jelentését. Uo. fond SIE, 1628/5 sz. m. 252–256.

¹²⁶ Uo. fond SIE, 1628/6 sz. m. 69–70.

¹²⁷ Uo. 80–81.

¹²⁸ Uo. fond SIE, 1628/4 sz. m. 251.; 1628/6 sz. m. 71. (hátoldal).

¹²⁹ Lásd „Tisza” 1966. január 25-ei jelentését. Uo. 150–152.

Romániai Református Egyház külföldi kapcsolatainak legfőbb és magyarként egyetlen irányítójává vált.

A nagyváradi püspök favorizálása mellett szolt a magyar határon „stratégiai” pozícióban húzódó nagyváradi egyházkerület, ugyanakkor a kolozsvári egyházkerület gyenge nemzetközi reprezentációja a két elit közötti tudatos konfliktusgerjesztésnek is köszönhető, amelynek részleteiről Bukarestben is tudtak, és a hallgatólagos támogatásért mindenkor számíthattak a gyökértelenséggel vádolt nagyváradi egyházi elit hálájára és együttműködő magatartására. Búthi előnyben részesítése nem jelentette a testvérkerület teljes mellőzését. Amikor ő is szükségesnek tartotta, engedélyezték kolozsváriak – Teleky Mihály, Juhász István, Kozma Tibor teológiai tanárok és Nagy Gyula püspök – kiutazását is. Elsőbbséget azzal is erősítette, hogy a külföldi reprezentáció során a ránézve esetleges egyházi konkurenciát hazatérve nem egy esetben negatív színben tüntette fel.

Ahhoz, hogy Búthi kisajátíthassa magának a teljes egyházi képviseletet, az is kellett, hogy a Szekuritáté teljes mértékben megtalálta számításait rajta keresztül. Működésével egyértelműen hozzájárult a román kül- és egyházpolitika érvényesüléséhez. Az emiatt kijáró különleges figyelem meglátszik a vele kapcsolatot tartó hivatásosokról is. Ügynöki koordinálásában az átvételekor még a Gavriliuc vezérőrnagy helyetteseként tevékenykedő Doicaru ezredes mellett, az évek során Dragu Haralambie, Moga Gheorghe,¹³⁰ Tăbăcaru Dumitru¹³¹ őrnagyok, Todiriu Ismail¹³² és Socol Petre¹³³ alezredesek játszottak kisebb-nagyobb szerepet, akik a

---

¹³⁰ Moga Gheorghe (1927–2002) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1956–1974 között. Altábornagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1987. július 22-én.

http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/MOGA%20GHEORGHE.pdf. (Megnyitva: 2017. február 16.) Pályafutásáról lásd személyi dosszióját ACNSAS, Cadre MAI 000046, Dosar Personal General-Locotenent Moga Dumitru Gheorghe.

¹³¹ Tăbăcaru Dumitru (1927–) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1963–1970 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. december 24-én.

http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/TABACARU%20DUMITRU.pdf. (Megnyitva: 2017. február 16.) Pályafutásáról lásd személyi dosszióját ACNSAS, Cadre MAI 000077, Dosar Personal General-Maior Tăbăcaru Dumitru, továbbá Tăbăcaru Dumitru Iancu: *Biografie ostenită*. Paco, București 2012.

¹³² Todiriu Ismail (1912–1975) karrierje a Különleges Ügyosztály (Serviciul Special de Informații) kötelékében vette kezdetét. 1954–1968 között a külföldi hírszerzés hivatásosa volt különböző beosztásokban. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1968. március 28-án.

hetvenes-nyolcvanas években tábornoki rangban fejezték be karrierjüket, de ide tartozik egy sor olyan hírszerző is – pl. Manolescu Vasile százados, Chihaia Nicolae őrnagy¹³⁴ –, akikről semmit vagy nagyon keveset tudunk.

A teljes kommunista korszakot vizsgálva sem találni olyan egyházi személyt, aki ennyire leplezetlenül írt szintiszta magyar ügyekről. Az állambiztonsági iratokat vizsgálva az árnyalt és lényegi meglátások mellett néha virágnyelven, más-kor külföldi személyiségek véleményeként, a romániai magyarság javát szolgáló javaslatokat közvetített állambiztonsági megbízói felé. Bár látszólag minden Búthi ellen szól, nem lehet elmenni amellett, hogy a Romániai Református Egyházat így vagy úgy, de visszakapcsolta a nemzetközi egyházi vérkeringésbe, és nem mellőzte az egyházi érdeket sem. Már 1962 novemberétől igyekezett külföldi ösztöndíjakat szerezni a teológusok számára a nyugati teológiai munkák beszerzése, gyógyszerek, egyházközi segélyezések, anyagi támogatások mellett. Mind Visser't Hooft főtitkárral, mind Hellstern igazgatóval többször tárgyalt azokról a megoldásokról, amelyek a vallásügyi államtitkárság számára is elfogadhatónak bizonyulhattak.¹³⁵ 1963-tól az EVT svájci ösztöndíjat biztosított a romániai református lelkészek továbbképzésére és ettől kezdve újra megnyílt a külföldi továbbtanulás lehetősége.¹³⁶

Egyházpolitikusai képességekre vall, hogy felismerte és elfogadta a Román Ortodox Egyház partnerségéből fakadó előnyöket, és a kapcsolatfenntartás során önszántából alárendelte magát az ortodox és az általános román érdekeknek. Azért saját magát és nem az egyházát, mert egyházközi kapcsolatokban nyilvánosan szó sem lehetett alá-fölé rendeltségi viszonyról, és a református egyházi elitnek az állambiztonsággal együttműködő tagjait leszámítva, a hívek közössége egyértelműen nem tudhatott a sokszor pillanatnyi, inkább személyi alkuk súlyáról.

---

http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/TODIRIU%20ISMAIL.pdf. (Megnyitva: 2017. február 16.)

¹³³ Socol Petre (1927–1986) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1964–1978 között. Vezérőrnagyi rangfokozatban tartalékos állományba került 1982. március 16-án. http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/SOCOL%20PETRE.pdf. (Megnyitva: 2017. február 16.)

¹³⁴ Chihaia 1956 novemberében a római román nagykövetség III. titkára volt. Ekkor kísérte meg a román fél a Pacepa Ionnal történő helyettesítését, amely az olasz illetékesek ellenállásán elakadt. Vö. Turcuș Veronica – Turcuș Șerban: Contribuții diplomatice la biografia lui Ion Mihai Pacepa: prima tentativă de acreditare. In: *Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj Napoca*, LIII évf., 2014, 301–310.

¹³⁵ ACNSAS, fond SIE, 1628/3 sz. m. 69–70.; 1628/6 sz. m. 38.

¹³⁶ ACNSAS, fond SIE, 1628/4 sz. m. 23.